

A nyenyec nyelv hangsúlyának történetéhez (Az orosz jövevényszavak tanúsága)

1. A nyenyec nyelv hangsúlyáról eddig csak néhány mondatos megjegyzések hangzottak el. Ezeknek a megállapításoknak az a lényege, hogy a magánhangzók hosszúsága és a hangsúly között feltételezhetően összefüggés van, a főhangsúly általában a hosszú magánhangzót tartalmazó szótagra esik. На a szóban egynél több hosszú magánhangzó van, a hangsúly megoszlik e szótagok között.

Más szamojéd nyelvekben is hasonló a helyzet. A különbség mindössze az, hogy amíg a nyenyecben a hangsúly kötetlen (vagy legalábbis még nem sikerült megállapítani standard helyét), addig a nganaszanban a hangsúly az esetek nagy részében az első szótagra esik. «Ударение, в основном связанное, падает преимущественно на первый слог, значительно реже — на второй и третий; в единичных случаях ударение может падать на четвертый слог от начала...» [Н. М. Терещенко: Нганасанский язык, [Языки народов СССР, Финно-угорские и самодийские языки], 419).¹ Ugyanez a helyzet az enyecben is: «основное ударение чаще всего падает на первый слог или на первый компонент дифтонга. На третий и пятый слоги приходится дополнительное ударение...» (Тыересценко: i. m. 441.). A szelkupban az „expiratórikus főhangsúly általában az első szótagra esik, s ilyenkor a 3. és 5. szótagra mellékhangsúly jut. Némelykor azonban, állítja ПРОКОФЬЕВ, a 2. szótag is lehet főhangsúlyos. Mégpedig akkor, amidőn a 2. szótag hosszú magánhangzót tartalmaz, az első szótagban pedig rövid magánhangzó áll...» (НАЖДУ П., Chrestomathia Samoiedica, Budapest, 1968. 129—130).

2. Az idézett szamojéd nyelvek tanúsága szerint a hangsúly szoros összefüggésben van a magánhangzó-hosszúsággal. Ezt a megállapítást véve alapul, megvizsgáltuk a nyenyec nyelv orosz jövevényszavainak hangsúlyát, van-e változás az eredeti orosz alakhoz képest, s ha van, milyen jellegű hangsúlyeltolódásról beszélhetünk.

A nyenyec nyelvről mintegy három évszázada vannak írásos adatok. Már a legelső nyelvemlékekben, szójegyzékekben felbukkannak az orosz jövevényszavak. A feljegyzések készítői régebben nem nyelvészek voltak, s az általuk leírt adatok nem mindig pontosak. A hosszú magánhangzókat viszont a kevésbé gyakorlott gyűjtő is meg tudja állapítani. Így van ez a korai nyenyec szójegyzékekben is.

¹ Bár a nganaszan hangsúlyozás bonyolultabbnak tűnik (МИКОЛА: НҮК. 72: 59—60) НАЖДУ úgy vélekedik, hogy a nganaszan mórás nyelv és a hangsúly az utolsó előtti mórásra esik (НҮК. 66: 379—9; УАЖ. 34: 41—54).

A téma kidolgozásában, sajnos, csak írott anyagra támaszkodhattam. A *Терещенко: Ненецко-русский словарь* (Moskva, 1965) -ban található orosz jövevényszavakat ugyan beolvastattam magnetofonra Leningrádban tanuló nyenyec anyanyelvű hallgatókkal, de ez a kísérlet a jelen feldolgozás szempontjából sikertelennek bizonyult, mert egyetlen szó kivételével mindent az orosz hangsúlynak megfelelően olvastak fel. Többek között ez a tény is bizonyítja az orosz nyelv nagy hatását a jurákra, főleg a műveltebb rétegeknél.

Az alábbi forrásokban találtam felhasználható anyagot:

A. M. CASTRÉN, Wörterverzeichnisse aus den Samojedischen Sprachen, (Anton Schiefner, St. Petersburg, 1855.)

BUDENZ J., Jurák-szamojéd szójegyzék (NyK. 22: 321—376) Ugyaninnen vettem a Reguly által gyűjtött nyenyec anyag idevágó részét is.

N. SEBESTYÉN I., A. Sprogis' Wörterverzeichniss und grammatikalische Aufzeichnungen aus der Kanin-Mundart des Jurak-Samojedischen (ALH. 2: 97—188.)

E. RAE., The Land of the North Wind, London, 1875. (SUST. 64: 120—125)

E. RAE, The White Sea Peninsula, London, 1881. (SUST. 64: 126—145)

A. G. SCHRENK, Reise nach dem Nordosten des europäischen Russlands, durch die Tundren der Samojuden, zum Arktischen Uralgebirge, II., Dorpat, 1854. (SUST. 64: 58—119)

T. LEHTISALO, Jurak-samojedisches Wörterbuch, Helsinki, 1956.

HAJDÚ P., Chrestomathia Samoiedica, Budapest, 1968.

A. A. Дунин-Горкавич, Русско-остяцко-самоедский практический словарь наиболее употребительных слов, Tobolsk, 1910 (SUST. 64: 156—164).

Б. М. Житков, Полуостров Ямал in Зап. И. Русского Географического Общества по общей Географии Т. XLIX, St. Petersburg 1913. (SUST. 64: 165—171).

Н. М. Терещенко, Ненецко-русский словарь, Москва, 1965.

Н. М. Терещенко, О русских влияниях на ненецкий язык (по материалам лексики), УЗЛГУ, 1953. 60—83.

Csak azok a szavak jöhettek számításba, amelyekben egyetlen magánhangzó-hosszúság van jelölve. A magánhangzó-hosszúság jelöletlensége esetén természetesen nem lehet eldönteni a hangsúly helyét. Eltekintettünk továbbá azoknak a szavaknak a vizsgálatától is, amelyekben két szótagban is található hosszú vokális, ugyanis ezekben az esetekben a hangsúly feltehetőleg megoszlik a két hosszú szótag között.

3. A vizsgálat eredményét táblázatokba foglalva közöljük. Az I/a. táblázat — LEHTISALO anyagának kivételével — minden forrás orosz jövevényszavai-

1/b

Hangsúly	N	K	U-C	Oks	M	Sjo	U	I	Sj	MB	O	O ₁
+	—	—	2	3	5	2	7	1	4	1	7	—
—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
x ₁	1	1	5	10	2	8	11	—	3	5	16	1
x _x	—	—	1	2	1	—	1	—	2	—	4	—

nak hangsúlyviszonyáról képet ad. Az I/b. táblázat LEHTISALO anyagán alapul. A táblázatban ugyanazon szó különböző nyelvjárási előfordulásai külön tételként szerepelnek (pl. a *sómka* or. cēmra szó fel van tüntetve mind az *U*, mind pedig az *Oks* nyelvjárásban). LEHTISALO anyagát csak technikai okokból választottam el a többitől.

I/a táblázat

Hangsúly	R.	Sch.	B—R.	Spr.	Zs.	D—G.	Ty.	H.	C.
+	1	6	10	1	—	2	3	1	1
—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
x ₁	—	4	7	—	1	7	—	—	1
x _x	2	6	1	—	—	3	—	—	—
*	—	1	—	—	—	—	1	—	—

Jelmagyarázat

- (+) = az átadó nyelv nem-első szótagi hangsúlya az átvevő nyelvben az első szótagra kerül
 (—) = az orosz szó első szótagi hangsúlyát a nyenyecben nem-első szótagi hangsúly váltja fel
 (x₁) = a hangsúly mindkét nyelvben az első szótagon van
 (x_x) = a nyenyec hangsúly ugyanott van, mint az oroszban volt, de nem az első szótagon
 (*) = egyéb hangsúlyeltolódás a szó belsejében

Rövidítések

R. = Rae; Sch. = Schrenk; B—R. = Budenz—Reguly; Spr. = Sprogis; H. = Hajdú; C. = Castrén; Zs. = Житков; D—G. = Дунин—Горкавич; Ty. = Терешенко

Az I/b. táblázaton szereplő nyelvjárások rövidítéseit lásd LEHTISALO idézett művében.

Megjegyzések

a) A BUDENZ—REGULY szójegyzékből nemcsak a(–) jellel ellátott magánhangzót tartalmazó szavakat vettük figyelembe (pl. *jāma* «яма»), hanem azokat is, amelyekben interkonsonantikus helyzetben diftongus áll (pl. *huoska* «кошка»). Ezek a szavak hosszú magánhangzót tartalmaznak, ugyanis az orosz nyelvben csak a hosszú (= hangsúlyos) magánhangzók diftongizálódhatnak (a kiejtésben): or. *guorot* «го́род». Ezt a feltevést

táblázat

O ₂	O ₃	O ₃	O ₄	OP	T ₁	T ₂	T ₃	T ₄	T ₅	T ₁₂	N _j	L _j	N _i	S
1	—	1	2	2	1	—	—	—	—	—	4	1	—	4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
2	—	1	—	5	2	—	4	1	1	1	4	3	—	5
—	1	1	—	—	—	1	1	—	—	—	2	1	2	—

megerősíti az egyszótagú *vjos* »B03« szó is, mert egyszótagú szavakban a magánhangzó mindig hangsúlyos és hosszú, BUDENZnél pedig diftongussal van jelölve.

b) A táblázatok nem tartalmaznak néhány olyan szót, amelyben pedig a magánhangzó-hosszúság jelölve van. Ezeket a szavakat az alábbiakban közöljük:

LEHTISALO: *turūs* < or. *стружка*
piristaw < or. *пристав*
oftörnük < or. *вторник*
 B—R.: *hauālimbi* < or. *хвалить*

Ezek a szavak azért képeznek különleges esetet, mert az átadó nyelvhez képest, egy szótaggal többet tartalmaznak, és a hangsúly látszatra eltolódik. Tulajdonképpen e szavak hangsúlya ugyanazon a szótagon van, mint volt az oroszban is. A nyenyec nyelvre jellemző, hogy a szóeleji CCV-hangkapcsolatokat feloldja. A fenti példákon néhány lehetséges megoldási módot láthatunk:

CCC \bar{V} —	CVC \bar{V} —
CC \bar{V} —	CVC \bar{V} —
CC \bar{V} —	VCC \bar{V} —

4. A II. táblázatban a LEHTISALO-nál több nyelvjárásban is előforduló azonos szavak hangsúlyát hasonlítjuk össze. 46 ilyen szó van (természetesen csak azokat számolva, amelyek a hangsúly szempontjából érdemlegesen szóba jöhettek).

1. <i>jāsowol</i> ясаул 2. <i>lābka</i> лавка 3. <i>pūlka</i> бўлка 4. <i>tarkān</i> таракан 5. <i>ōbras</i> образ 6. <i>wāska</i> Васька 7. <i>kardōska</i> картóшка 8. <i>s'ēlkowoj</i> целкóвый 9. <i>xōlác</i> калáč 10. <i>xāska</i> кáша 11. <i>xōsa</i> косá 12. <i>sōmka</i> сёмга 13. <i>šājnik</i> чайник 14. <i>swēčka</i> свечка 15. <i>jíkota</i> икóта 16. <i>xajūk</i> каюк 17. <i>xōska</i> кóшка 18. <i>xōrawa</i> корóва 19. <i>xāmka</i> камкá 20. <i>saltāt</i> солдát 21. <i>xūsa</i> кúча(?) 22. <i>ōwce</i> овéц 23. <i>tābak</i> табáк	24. <i>pīla</i> пилá 25. <i>māma</i> máма 26. <i>sōltaj</i> золотóй 27. <i>jākar</i> якорь 28. <i>wērasta</i> вёрста 29. <i>pētra</i> Пётр < Петрá 30. <i>tōrowa</i> здорóво 31. <i>māšter</i> máстер 32. <i>prōstī-</i> прости- 33. <i>kōsar</i> гусáр 34. <i>pārsa</i> бáржа 35. <i>tūsa</i> тúша 36. <i>šārka</i> чáрка 37. <i>sūriņō</i> сýриковóй(цвет) 38. <i>lēska</i> рэжка 39. <i>pāla</i> пýла 40. <i>līska</i> лýска 41. <i>xōrnića</i> гóрница 42. <i>rāba</i> рýбчик 43. <i>lōbotka</i> слобóдка 44. <i>šūdē</i> судýя 45. <i>nōsak</i> носóк 46. <i>šūlka</i> чýлка
--	---

A fenti lista csak egy — tetszés szerint kiválasztott — nyelvjárási alakot tartalmaz. A szavak nyelvjárásonként, egymáshoz viszonyítva bizonyos alaki különbséget mutatnak, de ez nem tartozik a jelen problémához.

5. A III. táblázat adja a több forrásban előforduló azonos szavak hangsúlyviszonyait (jelen esetben LEHTISALO anyaga egységes forrásnak tekinthető).

A szavak a következő sorrendben szerepelnek a táblázatban:

1. <i>wētra</i>	ведрō	11. <i>pīla</i>	пилā
2. <i>pōčka</i>	бōчка	12. <i>sōltaj</i>	золотōй
3. <i>prōslī</i>	простī-	13. <i>jākar</i>	якорь
4. <i>sāxār</i>	cāхар	14. <i>wērasta</i>	вērста
5. <i>pērōwka</i>	верēвка	15. <i>ηōlēpte</i>	олифа
6. <i>tāršīna</i>	старшинā	16. <i>tōrowa</i>	здорōво
7. <i>xōska</i>	kōшка	17. <i>pōrxā</i>	pōрох
8. <i>xōrawa</i>	корōва	18. <i>būŋgra</i>	бūґра
9. <i>malakā</i>	молокō	19. <i>xāska</i>	kāша
10. <i>tābak</i>	табāk	20. <i>šūlak</i>	чулōк

A szavak LEHTISALO szótárából valók, bizonyos átírási egyszerűsítésekkel. A listán van néhány olyan szó is, amelyben két hosszú magánhangzót találunk, de a többi forrásban ezeknek az eseteknek csak egy hosszú magánhangzót tartalmazó alak felel meg.

6. A táblázatok alapján megállapíthatjuk:

a) Gyakori eset, hogy az orosz második szótagi hangsúly az elsőre tevődik át (ritkábban fordul elő, hogy a harmadikról kerül az elsőre) — 222: 73 (ahol a 222 a vizsgált szavak száma, a 73 pedig a hangsúlyt változtatóké).

b) Három esetben figyelhető meg fordított folyamat, amikor az eredeti első szótagi hangsúly a másodikra helyeződik. Ez lehet egyszeri, egyéni ejtés-mód következménye is. A „kivételeket” felmutató *Nj* és *U* nyelvjárásokra a többi példa alapján nem jellemző az ilyen jellegű hangsúlyelmozdulás. TYERESCSENKO példája alapján nem vonhatunk le semmilyen következtetést, mert nincs számottevő adat ebből a forrásból.

c) A b) pontban említett három eseten kívül az orosz első szótagi hangsúly megmaradt a nyenyecben is az első szótagon, 222 : 112.

d) Az eredeti nem-első szótagi hangsúly változatlanul megmaradt a nyenyecben is, 222: 32

e) Két esetben fordul elő egyéb hangsúlyeltolódás a szó belsejében.

f) LEHTISALO nyelvjárási adatait összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy a megfelelések a hangsúly szempontjából egységesek. Legfeljebb annyi az eltérés, hogy egyes nyelvjárásokban két hosszú magánhangzót találunk a másik alak egy hosszú magánhangzója helyett, de ilyenkor is a két hosszú magánhangzó közül az egyik mindig a másik nyelvjárási szó hangsúlyos szótagjának felel meg.

g) a III. táblázat már nem ad ilyen egységes képet. A 20 közös szó közül 7-nek (2, 3, 8, 9, 10, 12, 16) vegyes megfelelései vannak, de az előfordulás arányát tekintve a 9. és a 12. szó kivételével a többinek a hangsúlya az első szótagra tehető.

7. A vizsgált anyag elég csekély, így nem lehet végleges következtetéseket levonni. Néhány érdekes jelenségre viszont érdemes felfigyelni.

II.

	N	U-C	Oks	M	Sjo	U	Sj	MB	O	O ₁	O ₂	O ₃
1.												
2.									x ₁			
3.												
4.												
5.	x ₁			~								
6.				~								
7.									x _x			
8.												
9.						+			~			~
10.						x ₁			x ₁			
11.				+		+						
12.			x ₁			x ₁						
13.			x ₁			x ₁						
14.		x ₁				~						
15.							+		~			
16.		x _x					~					
17.							x ₁		x ₁			
18.			+	~			+		+			
19.							+	+	+			
20.							x _x		x _x			
21.					x ₁			x ₁				
22.		+	+									
23.			+		+							
24.				+					~			
25.												
26.												x _x
27.									x ₁			
28.									x ₁			
29.									+			
30.									+		+	
31.										x ₁	x ₁	
32.						+						
33.									+			
34.											x ₁	
35.	x ₁	x ₁							x ₁			
36.			x ₁				x ₁		x ₁			
37.									~			
38.			x ₁		x ₁	x ₁			x ₁			
39.							x ₁		x ₁			
40.			x ₁	x ₁								
41.			x ₁			~						
42.					x ₁		~					
43.								x ₁				
44.					+				~			
45.	~	+								~		
46.				+		+	+		+			

(~) = a szóban egynél több hosszú magánhangzó van

táblázat

O ₅	O ₆	OP	T ₁	T ₅	T ₆	T ₇	T ₉	T ₁₂	Nj	Lj	S	P
		+					x ₁		x _x		+ x ₁ x ₁ ~	
		~			x ₁				x _x + ~	x ₁		~
x _x				x _x		+						
x ₁		x ₁	+		x ₁							
		x ₁ x ₁ +										
+	+		+							+		
		x ₁			x ₁				+ x ₁		+	
			x ₁									
	x ₁		~					~				

III.

	L e h t i										
	Oks	M	Sjo	Ū	Sj	O	O ₂	O ₃	O ₅	O ₄	OP
1.											
2.											
3.				+							
4.											
5.				~							
6.				~							
7.					x ₁	x ₁					
8.	+	~			+	+					
9.	x _x										
10.	+		+								
11.		+				+					
12.								x _x			
13.						x ₁					x ₁
14.						x ₁					x ₁
15.						~					~
16.						+	+		+	+	
17.						~					
18.	x ₁										
19.				x ₁		x ₁					
20.		+		+	+	+					

A jövevényiszavak nagy része kétszótagos, de viszonylag sok a háromszótagos szó is.

Azoknál a háromszótagú szavaknál, amelyekben a hangsúly az oroszban nem az első szótagon volt, két lehetőség áll fenn: megmarad azon a szótagon, amelyen az átadó nyelvben volt, vagy előrekerül az első szótagra.

Mindkét lehetőség független attól, hogy a hangsúlyos szótag nyílt-e vagy zárt.

a) Oks/1. (a hangsúly ugyanott van, ahol az oroszban)

$CVC\bar{V}CV = CaC\bar{u}Ca$ (*kajuta*)

Oks/2. (a hangsúly, ellentétben az oroszsal, az első szótagon áll)

$C\bar{V}CVCV < or. CVC\bar{V}CV$

$C\bar{o}CoCa < or. CoC\bar{o}Ca$ (*korowa*)

b) Nj/1. $CVC_1C_2\bar{V}C_3C_4V = CaC_1C_2\bar{o}C_3C_4a$ (*kartoška*)

Nj/2. $C\bar{V}C_1C_2VCVC < or. CVC_1C_2\bar{V}CVC$

$C\bar{e}C_1C_2oCoC < or. CeC_1C_2\bar{o}CyC$ (*šelkovej*)

c) O/1. $CVC\bar{V}CV, CVC_1C_2\bar{V}C_3C_4V$ (*tašana*); (*kardoska*)

$CaC'\bar{a}Ca, CaC_1C_2\bar{o}C_3C_4a$

O/2. $C\bar{V}CVCV < or. C_1C_2VC\bar{V}CV$

$C\bar{o}CoCa < or. C_1C_2oC\bar{o}Ca$ (*torowa*)

d) M/1. $CVC\bar{V}CV = CaC'\bar{e}Ca$ (*bašera*)

M/2. $C\bar{V}CVCV < or. CVC\bar{V}CV$ (*kušica*)

$C\bar{u}C'iCa < or. CuC'iCa$

táblázat

s a l o					R.	Sp	BR	DG	T.	H.	C.	Sch.
T ₁	T ₁₂	Nj	Lj	S								
				+								+
+		~		x ₁	x _x		+	+				x ₁
							x _x					+
							x ₁	x ₁				x _x
					+		+		+		+	x _x
+							+			+		x _x
			+									x _x
						+						x ₁
	x ₁											
							x ₁					
								x _x				
								x ₁				
								x ₁				
									+			
											x ₁	

- e) S_j/2. C \bar{V} CVCV < or. VC \bar{V} CV
CiCoCa < or. iC \bar{o} Ca (*jikota*)
- f) O₃ CVCVC \bar{V} C < or. CVCVC \bar{V} C
CoCoC \bar{a} C < or. CoCoC \bar{o} C
- O₂, O₅ } C \bar{V} CVCV < or. C₁C₂VC \bar{V} CV
O₆, L_j } C \bar{o} CoCa < or. C₁C₂oC \bar{o} Ca (*zdorowa*)
U
- OP C \bar{V} CVCVC < or. CVCV₁V₂C
C \bar{a} CoCoC < or. CaCauC (*jasowol*)

Ezek közül az O₂, O₃, O₅, O₆, OP az O-hoz tartozó nyelvjárási alakok. Amint látjuk, mindkét eset előfordul, az is, hogy marad az eredeti nem elsőszótagi hangsúly, s van arra is példa, hogy a hangsúly az első szótagra megy át.

Az L_j és az U nyelvjárásokban pedig — a példák szerint — csak elsőszótagi hangsúly figyelhető meg.

g) A T₆ és a T₇ tulajdonképpen azonos nyelvjárás képviselői, akárcsak a fentebbi O, OP és a számozott Ö-k. Itt is mindkét lehetőség szerepel:

- T₆ CVC₁C₂ \bar{V} CV < or. CVC₁C₂ \bar{V} CV
CaC₁C₂ \bar{a} Ca (*warwara*)
- T₇ C \bar{V} C₁C₂VCV < or. CVC₁C₂ \bar{V}
CaC₁C₂aCa < or. CaC₁C₂ \bar{a} (*xambaka*)

h) Az Ni nyelvjárásban talált példa azt mutatja, hogy a hangsúly megmaradt eredeti helyén:

$$\text{CVC}_1\text{C}_2\bar{\text{V}}\text{C}_3\text{C}_4\text{V} = \text{CaC}_1\text{C}_2\bar{\text{o}}\text{C}_3\text{C}_4\text{a} \text{ (markopka)}$$

Vagyis, a hangsúly megmaradt eredeti helyén akkor, ha az első szótagban *a* áll, a hangsúlyos szótagban pedig *ō, ū, ā, ē*. Viszont az első szótagra megy át abban az esetben, ha az első szótagban *ō, ē, ī, ū* áll. Ez azért érdekes, mert egyes kutatók szerint a nyenyecben az *ō* és *ē* fonémáknak nincs kvantitatív párja, s általában hosszúnak tüntetik fel őket. Tehát az *ō* és az *ē* a kvantitás miatt magára vonja a hangsúlyt a következő szótagról. Az *ū* és *ī* ilyen funkcióját azonban nem lehet ezzel a ténnyel magyarázni.

A kétszótagú szavaknál a helyzet valamivel bonyolultabb. Az adatok szerint 4 eset lehetséges:

1. A nyenyecben is ugyanazon a szótagon marad a hangsúly, ahol az oroszban volt (nem első szótagi hangsúly esetén), ha a hangsúlyos szótag a nyenyecben zárt (Ni, Nj, T₅, O₅, S_j, U—Ts, O).

2. A nyenyecben az első szótagra tolódik át a hangsúly, ha az orosz hangsúlyos szótag zárt (U, S, Oks, O, S_j, M, U—Ts, S_{jo}, N_j).

3. A nyenyecben a hangsúly az első szótagra kerül abban az esetben is, ha az oroszban a hangsúly nyílt szótagra esett (a nyenyecben viszont zárt lett a hangsúlyos szótag), (S, O, I, T₁, S_j, U—Ts, Oks, ŐP, S_{jo}, U).

4. Ugyancsak az első szótagra esik a hangsúly akkor is, ha mind az oroszban, mind pedig a nyenyecben nyílt a megfelelő hangsúlyos szótag (U, M, N_j). Az U nyelvjárásra, úgy tűnik, ez a feltétel nem kötelező, ld. 3. pont.

Az egyes csoportokhoz tartozó szavak struktúrája, egyúttal a magánhangzókat is behelyettesítve:

1. O, O₅, T₅, S_j, Ni: CaC₁C₂āC (saltat)
 Nj: CaC₁C₂āC₃C, (warna'k)
 U—Ts: CaCūC (kajuk)
2. S: CōCaC < or. CoCāC (kosar)
 U: CōCaC < or. CaCāC (xolac)

(калѧч, fon.: kālāč, de *ā*-val jelölik az *o*-t is ilyen esetben, mint *comá* 'harcsa (Acc—Gen)' (fon.: *sāmá*) és *camá* „ő (nőnemben) maga” (fon.: *sāmá*), így analógiáról is lehet szó,

3. Oks: CāCaC < or. CaCāC (tabak)
 S: CēC₁C₂a < or. CeC₁C₂ō (wetra)
 U: CūC₁C₂a < or. C₁C₂uCā (xurpa)
 CūC₁C₂a < or. CuC₁C₂ā (xumca)
 U—Ts, Oks, I: CōC₁C₂e < or. oC₁C₂ā ((η)owće)
 S_j: CāC₁C₂C₃a < or. CaC₁C₂ā (xambka)
 OP: CēC₁C₂a < or. CeC₁C₂ā (pētra)
 S_{jo}: CāC₁C₂a(C) < or. CaCāC (tabka(n))
 CīC₁C₂aC < or. CiC₁C₁ī (tiska?)
 T₁: C₁C₂ōC₃C₄e < or. C₁C₂oC₃C₄ī (prošte)
 O: CēC₁C₂a < or. CeC₁C₂ō (wetra)
4. U: CōCa < or. CoCā (kosa)
 M: CīCa < or. CiCā (pila)
 N_j: CīCa < or. CiCō (wina)

A 4 típus közül az 1., 2., 3. megvan az O, U—Ts, S_j nyelvjárásokban, a N_j-ben az 1., 2., 4., az U-ban pedig a 2., 3. és a 4. A 2. és a 3. az Oks-ban, S-ben és Sjo-ban, a 2. és 4. az M-ben. A többi nyelvjárásban az adatok szerint csak egy-egy típusra van példa, így az 1-re a Ni, T₅, O₅ L_j, a 3-ra az I, T₁, OP nyelvjárásokban.

A hangsúlyos szótagok magánhangzóit megvizsgálva a megváltozott hangsúlyú szavakban az alábbi képet kapjuk:

hangsúlyos első szótagban	hangsúlytalan 2. szótag
ō (_____ a (2., 4. típus) _____ e (3. típus)	
ā _____ a (2.)	
ū (_____ a (3.) _____ i (2.)	
ē _____ a (3.)	
ī _____ a (2., 4.)	

A hangsúlyos első szótagban tehát előfordulhat a nyenyec fonémarendszer valamennyi hosszú magánhangzó fonémája. A háromszótagú szavakban már láthattuk, hogy elsőszótagi **ō, ē, ī, ū** esetén a hangsúly az első szótagra megy át. A kétszótagú szavakban ehhez a 4 vokálisához csatlakozik még az ötödik is.

A hangsúlyeltolódást csak részben lehet magyarázni fonetikai-fonológiai indokokkal. Igaz, az **ē** és az **ō** csak hosszú lehet (RISTINEN, On the Phonemes of Nenets, UAJb. 36: 159, és mások), más esetekben viszont a környezet szinte eleve kikényszeríti a hangsúly eltolódását. Gondolok itt olyan helyzetre, mint:

oros: $CVC_1C_2V >$ nyeny. $CVC_1C_2C_3a$, (kamka → xampka)

amikor a három egymás után következő explozív kiejtése a hangsúly elmozdulását vonja maga után.

Ezek a magyarázatok azonban nem érvényesíthetők minden esetre. A kérdésre a választ másutt kell keresni.

Véleményem szerint az északi szamojéd ősnyelvre feltehető az elsőszótagi hangsúly. Ezt alátámasztják az 1. szakaszban már említett hivatkozások a többi északi-szamojéd nyelv hangsúlyáról. Ez az első szótagi hangsúly mint egyetlen főhangsúly a nyenyecből valamilyen oknál fogva eltűnt, azonban nyomai megmaradtak abban a formában, ahogy fentebbi vizsgálatunk mutatta. Ezzel magyarázhatók azok az esetek, amelyekben az orosz második szótagi hangsúlyt a nyenyecben elsőszótagi váltja fel.

A vizsgált anyagnak mintegy 1/7-ed részét teszi ki az eredeti nem-első szótagi hangsúlyt megőrző szavak csoportja. Ezt a típust két részre lehet bontani:

a) Azok a szavak, amelyeknek nyelvjárási megfeleléseik ingadozóak, vagyis az egyik dialektus megőrzi az orosz hangsúlyt, másutt pedig már az első szótagra tevődik át. Jellemző példák azok a szavak, amelyekben két hosszú magánhangzó is van. Ezek közül az egyik az esetek túlnyomó többségében (ha nem egészen) az első szótagra esik (ld. a táblázatokat).

b) Azok a szavak, amelyek minden nyelvjárási variánsukban az eredeti orosz hangsúlyt hordozzák.

A hangsúly esetleges megváltozását, avagy helyben maradását nyilván nagy mértékben befolyásolja az a körülmény, mennyi ideje él az illető szó az átvevő nyelvben. Sajnos, a nyenyec nyelv orosz jövevényszavainak korára pontos adataink nincsenek, eltekintve attól a néhány szótól, amelyeket a legkorábbi nyelvemlékek hagytak az utókorra. Így feltételezésekre vagyunk utalva, bár elképzelhetőnek látszik az a feltevés, hogy a jövevényszavaknak az átvevő nyelvhez való asszimilálódását mint folyamatot a hangsúly változása tükrözné.

Az első fokozat az lenne, amikor a hangsúly még eredeti helyén van, a következő, amikor a szóban a főhangsúly megoszlik két szótag között, s végül a teljes asszimilációt az jelentené, hogy az immár egyetlen főhangsúly a nyelvre leginkább jellemző helyet foglalná el.

Természetesen az adatokat szolgáltatató források nem minden esetben ugyanazon nyelvjárás sajátosságait tükrözik, így az összehasonlítások nem mindig teljesen megbízhatóak. A fentebbi elmélet igazolására azonban idéznék néhány példát:

A III. táblázatban szereplő szavak közül a fentieket látszik igazolni a 3., 5., 8., 10., 12. (?), mert TYERESCSENKO-nál éppen az ellenkező folyamatot láthatjuk), valamint a 16. számú példa. A források keletkezésének (és nem megjelenésének (l. LEHTISALO)) idejét figyelembe véve csak a 9. szó mutat az előbbiekhöz viszonyítva kivételes esetet.

A fentebb elmondottak a kevés vizsgált és bizonyító anyag miatt erősen hipotetikusnak látszhatnak. Érdemes lenne vállatni a nyenyec nyelv többi jövevényszavát is. A kérdésre a végleges választ azonban csak a nyenyec nyelv ilyen irányú tüzetes vizsgálata adja meg.

PUSZTAY JÁNOS

Ударение русских заимствований в ненецком языке

Вопрос об ударении самодийских языков еще малоизучен, но на основании научных достижений общего характера ясно, что в современных самодийских языках в большинстве случаев первый слог слова под ударением, и между ударением и долгой гласной имеется тесная связь. Исходя из этих изучил автор одну группу русских заимствований ненецкого языка. Критерием выбора было обозначение долготы гласных в заимствованных словах.

Итоги данной работы при помощи таблиц легко обозримы. Выяснилось, что в большей части русских заимствований (222 : 73) ударение со второго слога передвинулось на первый слог; первоначальное ударение осталось на первом слоге: 222 : 112; первоначальное ударение осталось на первом слоге: 222 : 112; первоначальное ударение на непоследующих слогах не передвинулось в словах ненецкого языка, заимствованных из русского языка: 222 : 32. В трех словах первоначальное ударение передвинулось с первого слога на второй и в двух случаях наблюдалось передвижение ударения внутри слова за первым слогом.

Так как нами использованные источники представляют разные периоды, можно сделать некоторые выводы исторического характера: для передвижения слогового ударения требуется определенный отрезок времени; в нескольких случаях наблюдается и переходное состояние, обозначение ударения на двух слогах (то есть в слове два долгих гласных); передвижение ударения с одного слога на другой может помочь определить время заимствования.

На основании изученного материала автор данной работы выражает точку зрения, что в ненецком языке раньше первый слог был под ударением, следы которого ныне уже только эта в заимствованных словах нами наблюденная тенденция сохраняет.

Янош Пустай